

Turken helpen Nederlanders

In 1569 stuurde Willem van Oranje een brief naar de Ottomaanse sultan Selim II in Istanbul om steun voor de Opstand te krijgen. De Turken voerden in de Middellandse Zee hun eigen oorlog tegen Spanje: dat hielp Nederland om onafhankelijk te worden. Van tijd tot tijd kregen de opstandelingen de nodige adempauzes dankzij de Turkse aanvallen tegen Spanje.

Het Ottomaanse Rijk strekte zich uit van Algiers in het westen tot Bagdad in het oosten, en van Budapest in het noorden tot Yemen in het zuiden. Daar konden christenen, joden en Armenen in vrijheid hun godsdienst uitoefenen, wat scherp contrasteerde met de religieuze onderdrukking in het Spaanse Rijk. Godsdienstvrijheid was in die tijd een aantrekkelijke optie voor de Nederlanders. Willems schrijven van 1569 bouwde voort op een eerder contact, dat al van 1566 stamde, toen de opstandelingen in Antwerpen een brief kregen die Turkse steun beloofde. Deze briefwisseling resulteerde niet direct in een officieel verdrag tussen de rebellen en de Turken, al kregen de opstandelingen daarna weer een steunverklaring van de sultan.

De Turks-Nederlandse band had wel een belangrijk moreel effect. Geuzen lieten geuzenpenningen slaan in de vorm van een halve maan met de tekst 'Liever Turks dan Paus' (zie afb. 1), waarbij je 'Turks' trouwens ook voor 'moslim' kon lezen. Verschillende Nederlandse oorlogsschepen voerden naast hun eigen vlag ook de rode vlag met de drie halve manen van de Ottomanen. In Zeeuws-Vlaanderen kregen dorpen en forten namen als 'Turkey' en 'Constantinopel'. In de jaren 1590 brachten handelscontacten onder meer de Turkse tulp naar Nederland. Uiteindelijk kwam er ook een officieel verdrag met het Ottomaanse Rijk tot stand, in 1612, waarna Nederland een ambassadeur in Istanbul vestigde.

Spanje voert op twee fronten oorlog

In het Middellandse Zeegebied bevochten de Turken de Spanjaarden op een manier die grote gevolgen had voor de Nederlanders. Dat oorlog op twee fronten te veel was, zelfs voor het machtige Spaanse Rijk, was wel bekend. In 1565 schreef Willem van Oranje aan zijn broer, dat de Turken Malta aanvielen, zodat de koning dat jaar niet naar het noorden kon komen. In 1566 en 1567 dreigden de Turken de Spaanse bezittingen in Italië aan te vallen. Pas toen dat gevaar geweken was, vertrok Alva, met vertraging dus, naar de Nederlanden. Hij kon 8.000 elite-soldaten van de Spaanse vloot meenemen die anders in Italië hadden moeten blijven. De tweefrontenoorlog barstte voor Spanje in volle hevigheid los in 1572, toen de bijeenkomst van een onafhankelijke Statenvergadering in Dordrecht de zaken op scherp stelde. De Turkse vloot was weliswaar in 1571 in de Slag bij Lepanto verslagen, maar de dreiging bleef. De Ottomanen veroverden in 1574 bijvoorbeeld Tunis, dat in Spaanse handen was. De tegenacties die Filips II daar moest ondernemen, verzwakten zijn militaire kracht in de Nederlanden. Zo liep Middelburg, het laatste steunpunt van de Spanjaarden in Zeeland, in 1574 over naar de Opstand. Het langdurige beleg om Leiden eindigde in een fiasco voor de Spanjaarden. Aan het eind van dat jaar hadden de opstandelingen controle over bijna alle Hollandse en Zeeuwse steden. Alleen Haarlem en Amsterdam bleven de koning nog een paar jaar trouw, voordat ook zij zich bij Oranje zouden aansluiten.

Het respijt dat in 1574 ontstond, gaf Willem van Oranje de kans om de Nederlandse legerorganisatie fundamenteel te hervormen en te professionaliseren, en ervoor te zorgen dat soldaten hun soldij regelmatig zouden krijgen. In 1577 volgde een tijdelijke wapenstilstand tussen Spanje en de Ottomanen. Het wegvallen van het zuidelijke front vertaalde zich meteen in een enorm tegenoffensief van het Spaanse leger met 80.000 man. Vanaf 1578 lukte het Alexander Farnese, de hertog van Parma, om grote gebieden op de rebellen te herwinnen. Nu de Turken geen dreiging meer vormden in het Middellandse Zeegebied, was het Spaanse leger oppermachtig tegen de opstandelingen.

Het tijt keerde toen het Spaans-Ottomaanse verdrag in 1585 afliep. Filips II besloot om over zee een grootse invasiemacht te sturen, de beruchte Spaanse Armada. Het is veel minder bekend dat die oorlogsvloot maar op halve kracht naar het noorden vertrok. De Turken bedreigden meerdere Spaanse havens in de Middellandse Zee, en het gevolg was dat maar liefst de helft van de Spaanse oorlogsschepen achter moest blijven.

Wel wetende dat de Armada niet oppermachtig was, vermeden de Spanjaarden het conflict op zee, en wilden troepen en voorraden zo snel mogelijk aan de Vlaamse kust aan land brengen. Maar de Engelsen kregen van de Turken te horen dat de Armada sterk verzwakt was. Samen met de Nederlanders durfden zij toen wel een zeeslag te beginnen. De uitkomst was een ramp voor Spanje, dat vrijwel al zijn galjoenen in één klap verloor.

Spaans geldtekort...

De tweefrontenoorlog vertaalde zich in financiële problemen voor de Spaanse schatkist. Toen Alva naar het noorden vertrok, was al bekend dat zijn troepen veel geld kostten. Het gevolg was dat hij in 1569 nieuwe belastingen moest invoeren. De Tiende Penning, een omzetbelasting van 10 procent op de verkoop van consumptiegoederen, moest het Spaanse leger in het noorden gaan betalen. De weerstand tegen deze nieuwe belasting was echter zo groot, dat het niet-betalen van de Tiende Penning zelfs een symbool van verzet werd. De plannen deden het Spaanse bewind in Brussel meer kwaad dan goed.

Enkele getallen illustreren het dilemma voor Spanje. In 1572 stuurde koning Filips II bijvoorbeeld 3,6 miljoen gulden naar zijn vloot in de Middellandse Zee, en 3,4 miljoen naar het leger in Nederland. Het jaar daarop waren ongeveer dezelfde bedragen voor beide oorlogsfronten nodig. In 1574 escaleerden de uitgaven: 4 miljoen gulden voor de Middellandse Zee, en maar liefst 7 miljoen voor de oorlog in de Nederlanden. De adviseurs van Filips II verklaarden in dat jaar dat zijn schatkist leeg was. De inkomsten van Castilië, waar vrijwel al het geld voor de oorlog vandaan moest komen, waren ongeveer 12 miljoen gulden per jaar. Het zilver uit de Spaans-Amerikaanse mijnen hielp ook mee, maar die aanvoer fluctueerde te veel om er op te kunnen vertrouwen. De twee oorlogen slokten samen bijna alles op. De oplossing was nieuwe leningen, maar deze deden de staatsschuld, die al heel hoog was, nog verder groeien.

Het geldgebrek van Madrid verzwakte het hele militaire apparaat. Spaanse soldaten hadden in 1574 al dertien maanden geen soldij gekregen. In Brussel deden geruchten de ronde dat Filips II nu vast vrede zou willen sluiten in de Nederlanden. Dat gebeurde niet. Ondertussen ondernamen hongerige Spaanse troepen strooptochten, en velen deserteerden. In 1575 volgde het onvermijdelijke, een staatsbankroet, dat de torenhoge Spaanse staatsschuld in één klap nietig verklaarde. Alva's troepen muitten en plunderden onder meer Aalst, Antwerpen en Maastricht op een gruwelijke manier. Het Spaanse leger bestond uit 60.000 man op papier, maar in werkelijkheid was dat nog maar 8.000 in 1576.

De wanbetaling van de Spaanse troepen was daarna nog niet opgelost. De Spaanse soldaten in de zuidelijke Nederlanden kregen gedurende de hele oorlog slechts een derde van hun soldij. Geld kwam vaak te laat, of helemaal niet. In het begin van de jaren 1590 volgden weer kleinere en grotere miterijen. Juist in die jaren heroverden de Nederlandse legerleiders een reeks steden in het noorden en het oosten. Vanaf toen bestond boven de rivieren een geconsolideerd territorium, dat de aanvallen van buiten makkelijker kon weerstaan. Het Nederlandse leger was kleiner dan het Spaanse, maar werd regelmatig betaald en kon dus zeer gedisciplineerd in dit overzichtelijke gebied optreden.

Turks-Nederlandse relaties

De Spaans-Turkse oorlog in de Middellandse Zee had op die manier grote gevolgen voor de strijd in het noorden. Als er geld was, dan gebruikten de Spanjaarden dat in de eerste plaats tegen het Ottomaanse Rijk, want dat bedreigde hen in hun eigen regio. Maar ook de Turken profiteerden van de Spaanse financiële problematiek, die mede door de Opstand was veroorzaakt.

Economische en militair-strategische overwegingen verenigden zich bij onderhandelingen voor een meer formeel Turks-Nederlands verdrag. Vanaf de jaren 1590 had de Nederlandse handel op de Levant, oftewel het Midden-Oosten, een grote vlucht genomen. Zo vertrokken alleen al in 1591 honderd schepen vanuit Amsterdam naar Turkije. Via de karavanen van het Ottomaanse Rijk kwamen in die tijd nog steeds grote hoeveelheden specerijen uit het Verre Oosten naar Europa, naast zijde uit Perzië, katoen uit Syrië, en mohair (geiten- of kamelenwol) uit Anatolië. Turkije zelf was wat consumptiegoederen betreft vrijwel zelfvoorzienend, maar de sultan had wel behoefte aan buskruit, wapens en staal, goederen die de Nederlandse handelsconnecties hem uitstekend konden bezorgen. Ottomaanse handelaren wilden zelf graag toegang tot allerlei soorten wisselbrieven en andere Nederlandse geavanceerde betalings- en kredietsystemen, naast innovatieve verzekeringen voor de scheepvaart, en niet te vergeten zilver. De Nederlandse zilveren 'leeuwendaalder' was een harde munt, in de internationale handel zeer gewild. In de zeventiende eeuw zouden leeuwendaalders zelfs het meest gebruikte zilvergeld in Turkije zijn.

Met Frankrijk, Engeland, Genua en Venetië had de sultan al eerder verdragen gesloten, zodat hun kooplieden handel mochten drijven in het Ottomaanse Rijk. Sinds 1569 was er al een groep Nederlandse handelslieden in Aleppo neergestreken. Die mochten de Frans-Turkse handelsovereenkomst gebruiken, maar moesten dan wel onder Franse vlag varen. In 1612 kwam de gewenste handelsovereenkomst tussen Turkije en Nederland tot stand. Dit was geen bilateraal contract, maar een toestemming van de sultan dat Nederlandse kooplieden in heel het Ottomaanse Rijk handel mochten drijven. Zij kregen nu toegang tot een ongelooflijk grote afzetmarkt voor hun producten, niet alleen in het Midden-Oosten, maar ook in Noord-Afrika en Zuidoost-Europa. De hoop leefde dat zij tegelijkertijd minder last zouden hebben van kaapvaart vanuit de Turkse Noord-Afrikaanse havens. Dat laatste werd evenwel niet bewaarheid, al kwam dat ook omdat de sultan zelf weinig controle over zijn kaapvaarders had.

De overeenkomst bevatte een hele reeks aanvullende specificaties. Zo kregen Nederlanders vrijheid van godsdienstuitoefening in Turkije en mochten ze er wapens dragen om zichzelf te beschermen. Ook de oorlog bleef een rol spelen. Nederlandse oorlogsschepen konden Ottomaanse havens gebruiken voor scheepsreparaties, daar hun munitie- en voedselvoorraden aanvullen, en in geval van hongersnood gebruikmaken van nooddrantsoenen. Het

capitulatieverdrag maakte voorts een onderscheid voor de Nederlanders, vergeleken met de meeste andere buitenlandse handelaars: zij hoefden als protestantse natie minder te betalen in de handelstarieven, namelijk maar drie procent. Dit was aanzienlijk minder dan de vijf procent die kooplieden uit rooms-katholieke naties (Fransen, Genuezen en Venetianen) moesten opbrengen. Ook de protestantse Engelsen mochten tegen het gereduceerde tarief van drie procent handel drijven. Hier is alweer de politiek-militair-strategische band tussen Turken en Nederlanders zichtbaar.

Cornelis Haga was de eerste Nederlandse ambassadeur die zich in Istanbul vestigde. Na een jaar of tien was de invloed van de Nederlandse diplomatieke vestiging sterk gegroeid. Dat kwam omdat de andere consuls en ambassadeurs slechts voor een klein aantal jaren aanbleven. Haga kende de lokale handelssituatie door en door, en zou pas in 1639 weer naar Nederland vertrekken. De toenemende handel met de Levant bracht veel rijkdom voor de jonge Nederlandse republiek.

De diplomatieke band bleef, zodat in 2012 de Turks-Nederlandse diplomatieke betrekkingen hun vierhonderdjarig jubileum konden vieren. De geschiedenis leeft ook voort bij de Turks-Nederlandse vliegmaatschappij Corendon, die in 2011 zijn eerste vliegtuig naar Cornelis Haga vernoemde. De vriendenband van destijds met Turkije is verder nog te zien in het huidige Nederlandse parlamentsgebouw. De zaal waar de Eerste Kamer zetelt, dateert van ongeveer het midden van de zeventiende eeuw, en op het plafond nemen de Turken een prominente plaats in, in een reeks portretten van handelsgemeenschappen waar Nederland veel handel mee dreef. Hoe belangrijk de militaire aanvallen van het Ottomaanse Rijk tegen Spanje in de Middellandse Zee zijn geweest voor het opstandige Nederland, vooral in de eerste dertig jaar van de Tachtigjarige Oorlog, is echter ten onrechte in het vergeetboek geraakt.

Marjolein 't Hart

Verder lezen

M. Bulut, 'The Ottoman Approach to the Western Europeans in the Levant during the Early Modern Period', *Middle Eastern Studies* 44, no. 2 (2008) 259–274

A. Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A history of the earliest diplomatic relations 1610–1630* (Leiden 2012).

M, 't Hart, *The Dutch Wars of Independence. Warfare and Commerce in the Netherlands 1572–1680* (Londen 2014).

G. Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567–1659* (Cambridge 1972).

H. van der Sloot en I. van der Vlis, *Cornelis Haga. Diplomaat en pionier in Istanbul 1578–1654* (Amsterdam 2012).